

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı

RECEP ORHAN ÖZEL

Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Kur'an-ı Kerim, ilahi mesajlar silsilesinin son halkasını teşkil eden bir kitaptır. Dolayısıyla insanlığın kıyamete kadar yaşayacağı serencama, karşılaşacağı ihtiyaç ve durumlara cevap verecek özellikte gönderilmiştir. Bu sebeple Kur'an muhtevasının oldukça çeşitlilik arzettiğini müşahede etmekteyiz. İslam Tefsir Tarihinde Kur'an'ı anlama etrafında oluşan farklı yöntem ve eğilimler, varlıklarını önemli ölçüde Kur'an'ın bu zengin muhtevasına borçludurlar. Her yöntem, Kur'an ayetlerinin belirli yönleri üzerinde durmuş ve böylece tefsir ameliyesi çeşitli kulvarlarda yoluna devam etmiştir.

Şu bir gerçektir ki, Kur'an yalnızca iman, ibadet, ahlak ve muamelat üzerine konuşmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de maddi âleme özellikle de yaratılışa dair birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu alanda yapılan bir araştırmaya göre Kur'an'da insanın, kendisini tanıyıp bileceği konulara bakmayı emreden 350, yeryüzünü araştırmaya teşvik eden 50 kadar ayet bulunmaktadır. Pozitif bilimlere işaret eden ayetlerin toplam sayısı ise 750'dir.¹Bu ayet-i kerimeler, bugün aynı zamanda her biri bağımsız birer ilmi disiplin haline gelmiş müspet bilimlerin alanlarına tekabül etmektedir.Eğer Kur'an ilimlerini, Kur'an'ı anlamaya hizmet eden ilimler olarak algılıyorsak, bugün kâinatı anlamaya çalışan bazı

¹ Celal Kırcı, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1997, s.34.

müspet bilimlerin kendi alanlarına tekabül eden Kur'an ayetlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını dikkatten uzak tutmamalıyız. Nitekim Kur'an, kendisini anlamaya ve düşünmeye davet eden bir kitap olduğundan tecrübibilgilerin ışığında Kur'an'ın ilgili ayetlerini yorumlamak bir bakıma kaçınılmaz olmuş ve bu meyandaki tefsir faaliyeti "Bilimsel Tefsir" olarak adlandırılmıştır.

Bilimsel Tefsir'in meşruiyeti, öteden beri tartışılmış ve İslam âlimleri öne sürdükleri bazı gerekçelerle bu tefsir tarzının yanında ya da karşısında olmuşlardır.² Bizce pozitif bilimlere dair bazı gerçeklerin Kur'an'daki varlığı, ifrat ve tefrit görüşler çerçevesinde ele alınmamalıdır.³ Kur'an'ın muhatabı insandır. Bu bağlamda Kur'an'da gâh belâğat sanatlarına başvurularak sözün gücünden yararlanılmış gâh evrenin inceliklerine temas edilerek akıl sahiplerine Kur'an'ın ilm-i ilâhiden sadır olduğu gösterilmiştir. Müslümanların bilim dünyasındaki sukutu olmasaydı belki de Bilimsel Tefsirin şartları olgunlaştırılabilecek ve pozitif bilimlerin Kur'an ilimleri içinde makul çerçevede bir yeri olacaktı. Bizce dirayet açısından edebiyat kadar pozitif bilimler de Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına hizmet eden ilimler cümlesindedir. Bu noktada dil ilimleri ile pozitif bilimler arasında bir farklılığın olmadığını düşünüyoruz. O zaman tefsir sahasını, çağlara hitap eden kitabın güzelliklerini ve inceliklerini insanlığa sunacak başka ilimlere de açık tutmak ve daraltıcı yaklaşım sergilememek gerekir.

Bu çalışmada, Bilimsel tefsiri, ifrat ve tefrit çizgisinden uzak durarak işleme-ye çalışan Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşlerine yer verilecektir.

1. Hak Dini Kur'an Dili'nde Bilimsel Tefsirin Sosyo-Kültürel Zemini

Yukarıda Bilimsel Tefsir'i hazırlayan temel unsurlardan birinin Kur'an'ın tabiat ve yaratılış üzerine ortaya koyduğu beyanlar olduğuna değinildi. Bununla beraber herhangi bir düşünsel ve ilmi faaliyetin sosyal, kültürel, siyasal, iktisadi gibi harici etkenlerden bağımsız vücut bulduğunu söylemek mümkün değildir. Zira mesaisini ilim, kültür ve sanat alanına vermiş entelektüel bir şahsiyet, hem yaşadığı coğrafyanın sosyokültürel ortamından etkilenebilmekte hem de düşünce ve eserleriyle zamanın akışına yön verebilmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, gerek bölgesel ve gerekse uluslar arası düzeyde etkileri

² Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: İFAV, 1998, s. 279.

³ Bkz. İshak Yazıcı, "Edip Yüksel ve Muhammed Esed'in Meallerine Eleştirel Bir İnceleme", *Kur'an Mealleri Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss-319-348.

derin olan hatta yansımaları bugüne ulaşan çok önemli sosyal, siyasal, kültürel ve askeri olayları yaşamış bir şahsiyettir. Denilebilir ki, bugünün Türkiyesinde karşılaştığımız ilmi, fikri, kültürel ve siyasi birçok mesele aslında onun döneminde gündeme gelen fikirlerin birer iz düşümünden ibarettir. Kendisi, birbirinden büsbütün bağımsız ve ilgisiz olmasa da iki farklı dünya görüşünün - Osmanlı ve Cumhuriyet- kırılma noktalarına tanıklık etmiş bir İslam âlimidir. Yaşadığı dönem, batının açık üstünlüğü karşısında öne sürülen çözüm yollarının, birbirine muhalif ve alternatif olarak üretilen pek çok tezin ve antitezin tarihi zeminidir.

Batı karşısındaki askeri mağlubiyetler, Osmanlı'da zamanla batıya öykünme ile sonuçlanacak bir sürecin tetikleyicisi olmuştur. Zuhur eden edebiyat akımları, Fransızca eğitim veren okullar, Avrupa'ya gönderilen bazı talebeler, dışarıdan getirilen yabancı uzmanlar, bazı dernekler Osmanlı topraklarına batının sosyo-kültürel iklimini de taşımıştır.⁴Batılılaşmanın çerçevesini bilim ve teknikle sınırlandıranlar olsa da kimi düşünür ve aydınlar, ilerlemenin ancak dini ve kültürel değerleri terk ederek sağlanabileceğini savunmuşlardır. Nitekim Abdullah Cevdet (1869-1932), Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), Kılıçzade Hakkı (1872-1959), Celal Nuri İleri (1882-1936) gibi aydınlar, batılılaşma ve yükselme karşısındaki en büyük engeli, dinde ve ona bağlı oluşan sosyo-kültürel yapıda görmüşlerdir. Asırlardır süregelen etkileşimle topluma köklü bir kimlik veren din üzerindeki bu radikal taleplerini, batıdan devşirdikleri pozitivist, materyalist, darvinist fikriyat ile desteklediler.⁵Auguste Comt'un (1857) üç hal kanununa ittiba edenler artık dinin dünyada işlevini yitirdiğini ve yerini bilime bıraktığına kail olmuşlardır.⁶Bilim, miadını doldurmuş dinin! yegâne alternatifi olarak takdim edilmiş, din ve ona bağlı metafizik olgular tabii kanunların zorunluluğu etrafında reddedilmiş, birer efsane konumuna indirilmiştir.⁷

Osmanlının son döneminde yaşayan İslam âlimleri de gerilemeyi bir realite olarak kabul etmişler, ilerlemenin lüzumuna inanmışlar ancak takip edilecek yöntem bakımından daha farklı bir duruş sergilemişlerdir. Temelinde Batının İslam Dünyasında kurduğu hâkimiyet ve bu coğrafyada başlattığı işgaller, sefir ve aydınların İslam düşüncesi karşısında batı değerlerini yüceltmeleri ve İslâm'ı

⁴Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizm'in Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece, 2002, s. 163.

⁵ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, İstanbul: Ensar, 2004, s.86.

⁶ Demir, *age*, s.132

⁷ Demir, *age*, s.190.

gelişmeye engel gösterme çabaları, adına “İslamcılık” denilecek bir söylemi doğurmuştur. İslamcılık düşüncesi esasen ana karakteri ıslah, tecdid gibi kavramlar üzerine kurulu ihyacı bir söylemdir.⁸Bu minvalde görüş beyan eden İslâm âlimleri, İslâm’ın akıl ve bilimle uyum arzettiği, ilerlemeye engel olma bir yana imkân tanıdığı, gerilemenin sebebinin İslâm’dan kaynaklanmadığı gibi karşı tezler ileri sürdüler. Elmalılı Hamdi Yazır da bu görüşleri dillendiren âlimlerden biridir. Dönemin mecmualarında kaleme aldığı “Müslümanlık Mâni-i Terakkî Değil, Zâmin-i Terakkîdir”⁹ “İslamiyet’le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?”¹⁰, gibi yazılarda İslâm’da akıl-nakil veya din-bilim çatışmasının olmadığı, içtihadın lüzumu, yenilenmenin gerekliliği, çalışmanın ve ilerlemenin (terakkî) önemi gibi konuları ele almıştır.

Yazır’ın yaşadığı döneme damgasını vuran mezkûr söylemlerin, tefsirinde takip ettiği yöntemde belirleyici olduğunu söylemeliyiz. Kendisi Kur’an tefsirinde takip edilecek esaslardan birincisini Kur’an, ikincisini hadis, üçüncüsünü sahabe ve tabiin kavli, dördüncüsünü de Arap dilbilgisi, şer’i ve akli ilimler dairesindeki teviller şeklinde sunmaktadır.¹¹Bu çerçevede Elmalılı Hamdi Yazır’ın hacimli tefsirinde hemen tüm eğilimlere müracaat ettiği, lügat, sosyoloji, psikoloji, felsefi ve müspet ilimlerden yardım alarak tevillerde bulunduğu görülmektedir. Şu halde müellifin, bilimsel tefsir çerçevesindeki yaklaşımlarının bir yönüyle savunmacı bir karakter taşıdığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Böylece Kur’an’ın bilimsel gerçeklikler ile uyum sağladığı, asla gerilemenin sebebi olmadığı somut olarak gösterilmiş olmaktadır. Ayrıca durağanlığı ve geri kalmışlığı ile İslam aleyhtarlarının eline koz veren Müslümanlar uyarılmış, İslâm’ın öğrenme ve araştırmaya teşvik eden ruhunu tekrar yakalamalarına yardımcı olunmuştur.

Bilimsel Tefsiri Delillendirmesi

Bilimsel Tefsiri savunanların bazı ayet-i kerime ve hadislerle görüşlerine meşruiyet sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Elmalılı da zaman zaman aynı yola tevessül etmekte ve Kur’an’ın ilimleri cami bir hususiyet taşıdığını belirtmektedir. Bazı Kur’an ayetlerine getirdiği izahlarda bu tür yaklaşımlarını göre-

⁸ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Kitabevi, 1997, I, s.20,

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Makaleler*, (Hz. Cüneyt Köksal & Murat Kaya), İstanbul: Kitabevi, 1997, I, s.81.

¹⁰ Yazır, *Makaleler*, II, s.101.

¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Mukaddime’de s.29, İstanbul:Eser Neşriyat, 1979.

biliriz:

1) Bakara suresinde “Nitekim içinizden sizlere ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, Kitabı ve hikmeti öğreten bir resul gönderdik.”¹² buyrulmaktadır. Elmalılı, ayette Hz. Peygamberin (a.s) misyonu arasında sayılan “kitap” ve “hikmet”in öğretilmesi bağlamında nebevi öğretiyeye çok geniş bir saha ayırmaktadır. O’na göre Hz. Peygamber (a.s) filozoflara ders verecek hikmet bilgilerini (kitâb-ı hikmet), okuma yazma bilmeyen bir topluma yazmayı (kitâb-ı kitâbet), her türlü hikmeti havi hukuk ilmini ve şartlarını (teşri), ahlak bilgilerini, toplumsal incelikleri (esrâr-ı ictimâî), beşeriyetin maslahatını, mebde ve me’ad bilgisini, kâinatta hüküm süren kanunlar ve Allah’ın koyduğu fiziki yasaların (sünen-i ilâhî) özet bilgilerini öğretmektedir.¹³ Bu açıklamalara göre kitap ve hikmet kavramları geniş bir muhtevaya delalet etmekte olup şer’i ilimlerin yanında tabii ilimlere ilişkin özet bilgilerine de şamildir.

2) Rahman suresinde geçen “Rahman olan Allah Kur’an’ı öğretti.”¹⁴ ayet-i kerime bağlamında şu ifadelere yer vermektedir: “Kur’an’ı öğretmek ibaresi, Kur’an’a ilim ifade etmektedir. Yalnız lafızlarına değil, beraberinde manalarına da büyük bir ehemmiyetle ilim ifade eylemektir ki bu çeşitlidir. Bazen işaret ve rumuzlardan kevnî hadiselerle vukûf derecesine kadar çıkar.”¹⁵

Yazır, bu izahlarının akabinde Taberî’den (v.3107922) “Kur’an’da her şeye dair ilim indirilmiş ve her şey beyan edilmiştir.” rivayetine yer vermektedir. Yine İbn Abbas’a nispet edilen “Devemin ipi kaybolursa herhalde Allah’ın kitabında bulurum” rivayetini zikretmektedir.

3) Bir başka ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “Nasıl Allah’a küfredersiniz! Ölü iken size can vermiştir. Sonra sizi yine öldürecek, sonra diriltecek ardından da ona döndürüleceksiniz. O ki yerde ne var ne yok hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya istiva etti de onları yedi sema halinde düzenledi. O, her şeyi bilendir.”¹⁶

Yazır’a göre yine bu ayet, bütün dünya ve ahiret ilimlerini içermektedir. Çünkü bu ayette hayat, hayatın gayesi gösterilmektedir. Beşerin yer ve gökten

¹² 2 Bakara 151

¹³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 539.

¹⁴ 55 Rahman 2.

¹⁵ Yazır, *age*, VII, 4662.

¹⁶ 2 Bakara 28-29.

faydalanma hakkına değinilmekte, nazar-ı ilahideki değeri anlatılmakta olup yaratılışın delilleri özetlenmekte, Allah'ın nimetleri ispat edilmekte ve insanın zihni mahsustan makule yükseltilmektedir.¹⁷

4) Yine bir ayet-i kerimede “*Kitapta hiçbir şeyi noksan bırakmadık.*”¹⁸ buyrulmaktadır.

Elmalı'ya göre burada “kitap” kavramından murad levh-i mahfuzdur. Ancak levh-i mahfuzda her şey yazıldığı gibi oradan tenzil olunan Kur'an'da da beşeriyetin muhtaç bulunduğu deliller ve mühim olan ilahi yükümlülüklerden hiç biri terk ve ihmal edilmemiştir. Her biri özetten tafsile veya tafsilden özete giden beyan-ı bedi ile muhkem ve müteşabih çeşitli surelerde açık (zahir) veya gizli (hafi) deliller ve işaretler içinde hatırlatılmıştır. Her şeyi gücü yeten Allah, tekvini, teşrii, kavli, fiili her ayeti indirebilir. Onu da kitabına yazmış, nizamına rabtemiş ve hiçbir ihmalde bulunmamıştır.¹⁹

Yazır'ın bu izahlarına göre Kur'an gâh zahiren gâh işareten kevnî hakikatlere temas eden bir kitaptır. Bilimsel Tefsir'in lüzumuna inanmakla beraber Kur'an'ın tek tek her ilmi içerdiği yaklaşımını zorlama bir yorum olarak değerlendirdiğimizi ifade edelim. Bilinen bütün ilim ve sanat dallarını Kur'an'dan çıkararak Suyuti'de görülen bu tür yaklaşımlar, Bilimsel Tefsir muhaliflerinin sert eleştirilerine neden olmaktadır. Bizce Kur'an'ın kevnî hadiselerle yaptığı atf ve değinilerin sınırlarını gözetmemek, tefsirde amacı aşma riskini de beraberinde taşımaktadır. Kur'an, müspet ilimlerle ilgisiz değildir. Fakat bir bilim kitabı da değildir. Şu halde Kur'an'ın söz konusu değinilerini, maksada ulaştırarak örnek kabilinden görmek daha tutarlı bir yaklaşım olsa gerektir. Aslında birazdan görüleceği üzere Yazır'ın kendisinin de zaman zaman bilimsel Tefsir'de itidalli yaklaşıma dikkat çektiği görülmektedir. Bu tür orta yollu izahlarına yukarıdaki ayetlerin tefsirinde yer vermesi güzel olurdu.

2. Teorik Olarak Bilimsel Tefsire Yaklaşımı

Elmalı, tefsirinin bazı yerlerinde Bilimsel Tefsir'in yöntem ve usulüne ilişkin açıklama ve uyarılarda bulunmaktadır. O, Bilimsel Tefsir'e mutlak anlamda karşı çıkanları doğru bulmamaktadır. Bir yerde, Kur'an'ın açık bir Arapça olarak indirildiğini beyan eden ayetten hareketle hem sufilere hem de Razi gibi gök

¹⁷ Yazır, *age*, I, 284.

¹⁸ 18 Kehf 109.

¹⁹ Yazır, *age*, III, 1920.

bilimcilerin sözlerini tefsire sokanlara “Bunlar Allah’ın kitabını tefsirden uzaktır.” diyen Ebu Hayyan’ı (v.745/1344) eleştirmektedir. O’na göre Ebu Hayyan’ın bu sözleri, ifrat ve tefrit kabildendir. Bazı rivayetlerde Kur’an’ın zahirinin, batınının, haddinin ve matlânın olduğu belirtilmiştir. Şu halde haddi aşmamak kaydıyla ondan zaman zaman vehbi ve zevki olarak alınan ilham ve tulûâtın sonu düşünülemez.

Müellifin belirttiğine göre felsefeciler, gökbilimciler ve diğer âlimler, edipler, havas ve avamıyla bütün beşerin zihnine, ruhuna temas eden ve edebilecek fikirler ve konular hakkında Kur’an’da red veya ispat olarak ima yoktur demek ve Razi gibi o yolda düşünceleri aydınlatmaya hizmet edenlere ta’n etmek doğru değildir. Düşünmeye yönelten nice ayetlerinde Kur’an, muhataplarının nitelik ve kabiliyetlerinin derecelerine göre türlü zımnî ifadelerle hitap edip durmuştur. Tefsirlerin böyle düşüncelerin mertebelerine göre inceliklerle alakadar olmaması Kur’an’ın hadd-i matlâna ve kapsayıcı bilgilendirme maksadına uygun olmaz.²⁰

Yazır’ın bu tespitlerine katıldığımızı belirtelim. Tecrübe ile sabittir ki, insanlar bilgi ve idrak açısından aynı düzeyde değildirler. Hiçbir zaman da böyle olmamışlardır. Bu yüzden insanlar, hayatta olan bitenleri algılama ve yorumlamada farklılaşırlar. Avam diye tabir edilen bilgi seviyesi sınırlı olan insanlar için temel prensipler yeterli olmakla beraber havas diye tabir edilen birikimli ve kültürlü insanlar, makul ve derinlikli ifadelerle doyuma ererler. Şu halde bilgi ve idrakte eşit olmayan insanlara hep aynı düzeyde hitap etmek, vakıya uygun bir yaklaşım değildir. Bu çerçevede insana hitap eden Kur’an’ın muhatapların bu farklılığını dikkate alarak hitap düzeyinde farklı üsluplar kullanmasını doğal karşılamak gerekir. Bu yüzden Kur’an’ın, hitabında bazen yalın ve sade ifadeler kullanırken bazen de evrenin inceliklerine temas etmiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Meşhur Müfessir Kadı Beydâvî (v.685/1288) “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel nasihatle davet et*”²¹ ayetinin tefsirinde şunları söyler:

“Hikmetle davet, Rabbin yoluna sağlam (muhkem) sözlerle davet demektir. Bu da hakikati göz önüne koyan ve akıldan şüpheyi çekip atan kanıtla olur. Güzel nasihatle davet ise, ikna edici ve ders çıkarmaya yönelik konuşmaktır.

²⁰ Yazır, *age*, VIII, 561.

²¹ 16 Nahl 125

Birinci yöntem toplumun, hakikatleri bilmek isteyen kültürlü (havâs) kesimini davet içindir. İkincisi ise genel halk kesimi içindir.”²²

Tefsir eylemi, müfessirin bilgi ve birikiminin Kur'an'ı anlama uğruna sarfetmesidir. Aynı metni okuyan farklı kişilerden aynı düzeyde anlama ve yorumlama beklemek mümkün değildir. Şu halde tabii ilimlerde bilgi ve birikim kesbetmiş bir müfessirin, Kur'an'a yaklaşımları tefsirde zenginlik olarak görülmelidir. Bilimsel Tefsiri mutlak anlamda yok saymak aslında tefsirin kendisini yok saymak anlamına gelmektedir. Çünkü anlamının tek minval ve düzlemde gerçekleştiği hiçbir zaman ve zemin bulmak mümkün değildir. Aksi halde dinamik bir yapıya sahip olan tefsir, dondurulmuş olacaktır. Bilimsel tefsirin meşruiyetini değil keyfiyet ve şartlarını tartışmak daha isabetli bir yol olacaktır.

Rivayet ve dirayet tefsiri çerçevesindeki her türlü eğilim ve yaklaşımların bazı zaafarla karşı karşıya olması normal görülmelidir. Tarih boyunca Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışan âlimler, Kur'an'a değişik ve farklı perspektiflerden yaklaşmışlardır. Hiçbir eğilim, hatadan uzak, her yönüyle mükemmel bir özelliğe sahip olmamıştır. Örneğin uydurma haberlerin çokluğu, İsrailiyât kabili rivayetlere yer verilmesi, isnatta yapılan hazfler rivayet tefsirlerinin birer zaafi olarak kabul edilmiştir.²³ Aynı şekilde ön kabul ve mezhebi görüşlerin Kur'an'a söylenmesi, dirayet veya rey tefsiri için bir zaaf olarak kendini göstermiştir. Bu sahalarda eser veren sağduyulu âlimler malum zaafardan yola çıkarak bu eğilimleri toptan reddetme yoluna gitmemiş, öne sürdükleri bazı kriterlerle bu zaafaları en aza indirmenin çabası içinde olmuştur. Senet ve metin tenkitleri rivayet tefsirleri için bir zaruret kabul edilmiş, yine keyfilige meydan vermemek için rey tefsiri de “mezmun” ve “memduh” şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur.²⁴ Aynı yaklaşım Kur'an'ın tabiata dair beyanlarını anlamada da geçerli olabilir. Önemli olan bu zaafalara karşı bazı tedbir ve önlemler geliştirerek tefsiri sağlam, dengeli ve makul düzeyde tutmaktır. Bilimsel Tefsir de kendi doğası açısından bazı zaafalar taşımaktadır. Elmalılı da Bilimsel Tefsir'in bir takım kayıt ve şartlardan bağımsız bir şekilde yapılmasını da doğru bulmaz ve bu bağlamda bir takım önerilerde bulunmaktadır.

Ebu Hayyan'ın, Bilimsel Tefsir'e “arabilik” üzerinden yaptığı reddiye bize Bi-

²²Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. eş-Şirâzi, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'r-Reşîd, ty., II, 287.

²³ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II, 168.

²⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 211.

lmsel Tefsirin ilk muhalifi olarak gösterilen Endülüslü âlim Ebu İshak Şatıbi'nin (v.790/1388) görüşlerini hatırlatmaktadır. Zira Şatıbi, ümmilik prensibinden hareketle İslam şeri'atinin ilk muhatapları olan Araplarca bilinen ilimler dışına çıkmadığı ifade etmektedir. "Arabilik"ten yola çıkarak da Kur'an'ı anlamak için Araplarca bilinmeyen bir yola başvurmanın sahih olmadığını söylemektedir.²⁵

Sahabenin, tabii ilimlerin konularına vakıf olmadıkları gerçeğinden hareketle Kur'an'ın temas ettiği ilimleri nüzul döneminin bilgisiyle sınırlamak, Kur'an'ın evrenselliğiyle tezat oluşturur. Kur'an, kıyamete dek insanlığa hitap edecek son ilahi kitaptır. Dolayısıyla Kur'an'ın nüzulüne tanık olmuş sahabe nesli gibi sonraki nesillerin de bilgi seviyelerine hitap edecek bazı ayetlerin Kur'an'da yer alması mümkün görülmelidir. Bu durum ilk muhataplar için bir "teklif-i mâ lâ yutâk" anlamına gelmez. Çünkü Kur'an'a çağdaş olan sahabe Kur'an'ın bu tür ayetlerini zahirine hamlederek anlamışlardır.²⁶ Bizce söz konusu ayetlerde sahabe için anlam açısından bir bilinemezlikten ziyade mahiyet bakımından bir bilinemezlik söz konusuydu. Nitekim Allah (c.c) Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih ayetlerden oluştuğunu beyan etmektedir. Müteşâbih ayetlerin bir yönünün de tabiattaki bazı hakikatlere dönük olduğu ihtimali göz ardı edilmemelidir. Böylelikle insanlık tabiat hakkında veriler elde ettikçe söz konusu ayetlerin mahiyetlerine ilişkin yeni adımlar atmış olacaktır.²⁷ Doğrusu anlamdan ziyade eldeki bilgi ve imkânların yetersizliği ile ilgili olan bu durumun sahabe tarafından sorun olarak algılandığını düşünmüyoruz. Zira sahabe saf ve temiz imanlarıyla Hz. Peygamberin (a.s) ağzından çıkan ayetlere iman ediyorlardı.²⁸

²⁵ Ebu İshak eş-Şatıbi, *Muvafakât*, Mehmet Erdoğan (çev.), II, 79.

²⁶ Abdullatif Harputi, *Astronomi ve Din*, (Bekir Topaloğlu, Kelam İlmî içinde), İstanbul: Damla Yayınevi, 1996, s.302.

²⁷ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul: Birleşik 1996, s.55

²⁸ Şatıbi'nin ümmilik üzerinden serdettiği görüşlerin altında Kur'an'ı hurûfilik ve astroloji denilen ve ilmi bir temeli olmayan görüşlerden uzak tutma düşüncesi yatıyor olabilir. Ancak bu yaklaşımın çerçevesi tüm ilimlere teşmil edilecek olursa, Kur'an ayetlerini anlamada dondurucu bir etki yapması muhtemeldir. Oysaki insanlık, çağdan çağa ilerledikçe kâinata dair daha önce bilmediği pek çok gerçeğin bilgisine ulaşmaktadır. Bu durumun, yorumların seyir çizgisine etki etmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim çağdaş müelliflerden Sabuni, "O küfredenler görmediler mi ki, gökler ve yerler bitişikti, biz onlarıyrdık..." (21 Enbiyâ 30) ayeti ile olarak İbn Abbas'ın, dönemine göre yaptığı yorumu verir ve ardından şunları söyler: "Bu, istiâre türünde güzel bir yorumdur. Önceki müfessirler de bu görüşü benimsemişlerdir. Ancak bu durum, çağdaş ilmin ortaya koyduğu bazı ilmi harikaların Kur'an'da bulunmasına engel değildir. Zira Kur'an mana yüklü zü vücûh bir kitaptır. Şu halde, Kur'an'ın sırlarını anlamada bir manayı dayatma söz konusu

Öte yandan bu tür ayetlerin Kur'an'da yer alması aslında bilimsel yönelişin sahabe döneminde dahi kendisini göstermesine yol açmıştır. Yukarıda değindiğimiz üzere sahabe nezdinde bu ayetlere karşı genel tutumun, lafzın zahiriyle yetinmek şeklinde olduğunu düşünmekteyiz. Ancak Ka'bu'l-Ahbâr (v.32/652), Vehb b. Münebbih hatta Abdullah b. Abbas gibi bazı isimlerin özellikle yaratılışla ilgili olarak İsraili bilgilere başvurduklarını görmekteyiz. Yer ve göklerin altı günde yaratılışı, arzın tabakaları, güneş ve ayın durumu, gök gürlemesi ve yıldırım gibi hususlarda İsrailiyat türü bilgiler tefsire girmiştir.²⁹ İsraili rivayetlere başvurunun meşruiyeti bir kenarda tutulursa, bu eğilimin altında yatan en önemli saikin bizzat Kur'an beyanları olduğu görülmektedir. Bu tür ayetlerin tefsirinin ehl-i kitap kültürünü İslam kültürüne sokma girişiminden başka bir ihtiyaçtan kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Bu ihtiyaç, yaratılıştan bahseden bu ayetlerin tefsire ihtiyaç duymasıdır. O günün şartlarında bu ayetler ya zahirine hamledilmekle yetinilmiş yahut da İsraili rivayetlerle izah edilmeye çalışılmıştır. İlgili ayetlerin tefsirine dair yeterli bilgi birikimi olmadığından bu boşluğun İsrailiyat türü rivayetlerle doldurulmaya çalışıldığı görülmektedir.³⁰ İbn Haldun'un (v.808/1456) şu tespitleri bu görüşü teyit etmektedir:

“İlk dönem ilim adamları nakle dayalı tefsiri derlediler ve eserlerine koydular. Ancak onların kitaplarında yer verdikleri nakiller içinde makbul olanlar da olmayanlar da vardı. Bunun sebebi, Arapların kitap ehli ve ilim sahibi olmamalarıydı. Onlarda bedevilik ve ümmilik hâkimdi. Evren içindeki sebepleri, yaratılışın başlangıcı, varlığın sırları gibi insan ruhunun merak ettiği konuları bilmek istediklerinde ehl-i kitaba soruyorlardı ve onlardan yararlanıyorlardı. Bu kimseler Tevrat ehli Yahudiler ve onların dinine tabi olan Hristiyanlardı.”³¹

Görüldüğü üzere İbn Haldun, İsraili rivayetlerin cevazını bir kenarda tutarak mezkur tavrın sebeplerini anlamaya çalışmaktadır. O da ilgili ayetleri tefsir etme ihtiyacının ehl-i kitaba başvurularak karşılanmış olmasıdır. Bizce bu demektir ki, Kur'an'ın ilgili ayetleri durdukça, bu ayetlere beşerin mevcut bilgi

olamaz. Sonraki âlimler (müteahhirün), önceki âlimlerin (mütekaddimün) anlamadıkları şeyi anlayabilirler. Allah (c.c), “*Onlara ufuklardaki ve kendi içlerindeki ayetlerimizi göstereceğiz ki onlar için gerçek ortaya çıksın.*” (41Fussilet 53) buyurmaktadır. Belki de bu Allah'ın, yirminci asırda insanlara bildirdiği ayetlerdendir.” Sabunî *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Azyariyye, 2009, s.130

²⁹ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, İstanbul: Beyan Yayınları, t.y, ss.105-134.

³⁰ Harputi, *age*, s.304.

³¹ İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh, 1991, II, 1027.

birikimiyle yaklaşılması kaçınılmaz olacaktır. Bu ayetlerin tefsir edilmemesini öne sürmekse tefsirin kendisini tartışma alanına çekecektir.

Kur'an'ın Arapça oluşundan hareketle tefsiri, yalnızca Arabi ilimlerle sınırlandırmak isabetli bir yaklaşım değildir. Mecaz, mesel, teşbih gibi temel belâgat konularını Kur'an'ı anlama aracı kılmanın gerekçesi ne olabilir? Hiç şüphesiz bu konuların yüksek belâgat özelliği taşıyan Kur'an'ın üslubunda sıkça kullanılmış olmasıdır. Çünkü Kur'an, bir kelâm-ı ilahi olduğu kadar aynı zamanda bir lisan-ı Arabidir ve dile ait söz konusu ilimler Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet etmektedir. Ancak Kur'an ayetlerini yalnızca dil ve edebiyata indirgemek parçayı bütün olarak görmek gibi bir yanılısma anlamına gelir.

Elmahlı'ya göre Bilimsel Tefsir'de ortaya çıkan problemlerden biri, bilimsel bilgileri değişmez addetmek ve bilimsel bilgi ile vahyi bilginin mahiyet ve medullerini iyi tayin edememekten ileri gelmektedir. Nitekim İskenderiye'li gök bilimci Batlamyus'un görüşlerini merkeze alan kimi âlimler, sonraki bilimsel verilerle çelişecek görüşler serdetmişlerdir. Yazır, bu bağlamda şunları söylemektedir:

"Bir zamanlar, fen bilgilerini değişmez olarak değerlendiren ve Allah'ın indirdiklerinin sınırının, fen sınırlarından daha geniş bulunduğunu düşünmeyecek, Kur'an ayetlerini zamanının fen bilgilerine göre açıklayıp yorumlamaktan zevk alanlar, o zamanda kâinatın şekli hakkında Batlamyus'un astronomi ilminin, en yüksek fen bilimi yerinde bulunması ve kendilerinin de bu ilmin uzmanlarından olmaları dolayısıyla gökleri ve yeri ona göre düşünüp yorumladıkları gibi, Kürsî'nin cisimliği hakkındaki haberleri de o fennin teorileriyle açıklamaya çalışmışlar ve dolayısıyla "Kürsî, sekizinci gök olan sabit gök cisimlerinin bulunduğu gök, Arş da dokuzuncu gök olan Atlas göğü (en büyük gök) dür." diye tevil etmişler (yorumlamışlar), "Kürsî'de yedi gök, bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir.", "Arş'ta kürsî, büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir." meâlinde rivayet edilmiş olan iki hadis-i şerifi de buna delil gibi kabul etmişlerdir. Bugün görüyoruz ki, fennin bu dokuz gök varsayımı gücünü kaybetmiş olduğu halde, Kur'an âyetleri ve Peygamberimizin hadisleri, gönüllerde yine bugünkü gökler ve yer gibi bütün kıymetiyle ortaya çıkıp durmaktadır. Şu halde bunları, mutlaka kendi bilgilerimizin çerçevesi içine alarak açıklamaya çalışmak, ilmin gereklerine de dinin gereklerine de uygun değildir. Bu iki hadisi şerif, bize Kürsî'nin, sekizinci gök veya sabit yıldızların bulunduğu gök olduğunu değil, nihayet göklere ve yere göre büyük bir yer, Arş'a göre de pek küçük bir daire olduğunu misal yoluyla anlatmaktadır. Bu yüzden asrımızdaki fen bilimlerine göre buna bir mana

vermek gerekirse, Kürsi'yi mutlak bir yer manasıyla tasavvur etmek, elbette daha uygundur.”³²

Müellifin, tespit ve önerileri yerindedir. Kur'an evrensel bir kitaptır. O'nun bazı ifadelerinin zamanın fen bilgilerini aşan yönleri bulunabilir. İnsanlık bilgi seviyesi bakımından söz konusu ayetleri layıkıyla anlayacak düzeye erişememiş olabilir. Şu halde müfessir, fen bilgilerinin zamana göre değişebileceğini de göz önüne alarak Kur'an'ın kürsi ve arş gibi mahiyetleri itibarıyla beşeri bilginin sınırlarını aşan kavramlarını bilimle açıklama gayret ve hevesi ile hareket etmemelidir.

Bilimsel Tefsir'in bir diğer zaafı, Kur'an'ın açık (zahir) anlamı ile bilimsel bilgi arasında doğan çelişkili durumlarda kendini göstermektedir. Elmalılı, güneş ve aya atfen “*Her biri bir felekte yüzüyorlar.*”³³ buyrulan ayet-i kerimenin tefsirinde bu duruma değinmektedir. O'na göre bu ayet-i kerimede bazıları zamanlarının bilimsel teorilerine kapılmışlar ve bizzat feleğin kendisinin dönmekte olduğunu düşünmüşlerdir. Hâlbuki gerek ayetin literal anlamı ve Dahhak'ın (v.105) sırf riyazi bir mana taşıyan “Felek, yıldızların döndüğü yerdir.” şeklindeki rivayeti, eski astronomi verilerini çürütmektedir. Yeni gök bilimi de gök cisimlerinden her birinin uzayda bir hareket mahalli (mahrek) ve mihver üzerinde hareket ettiği görüşüne varmıştır. Yazır, buradan şu sonucu çıkarır: “...*O halde bildiğimiz fenne muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'an'ı fenne uydurmaya çalışmamalı, fenni Kur'an'a tevfik ettirmeye çalışmalıdır...*”³⁴

Elmalılı, bilimsel bilginin yapısı, geçmişten bugüne katettiği değişim ve bunun tefsirle olan ilişkisini netleştirmek ister ve meseleyi farklı boyutlardan değerlendirmektedir. Müfessir Alusi'yi (v.1270/1853) teyit makamında şunları söylemektedir:

“Eski fenn-i hey'et erbâbının, müsbet hesab hâricine çıkan ve eflâk ve semâyı görüldüğü gibi şeffâf bir cismi lâtif-i esirî, bir mevc-i mekfuf halinden çıkarıp, ne hafif ne sakîl olmamakla beraber, şeffâf ve yıldızların çakılmış olarak merkülz bulunduğu birer cism-i sulb halinde düşündüren felsefi nazariyelerin, mevzularının hepsini müteârefe halinde farzederek âyât ve ahbârı ona göre te'vil edenlerin henüz sâbit olmayan faraziyeleri İslâm beyninde dini ve kitabi bir akîde imiş gibi insanlara bâis olmuş ve bu sebeple Kur'an ve ahâdisin bilâ lüzum zâhiri hilâfına gidilmiş bulunduğunu birçok müfessirler

³² Yazır, *age*, II, 855.

³³ 21 Enbiya 33.

³⁴ Yazır, *age*, V, 3355.

gibi görmüş olan Âlûsî, yeni hey'et telakkilerinden bahsederken aynı hataya düşmemek için ihtiyatı elden bırakmayarak günün birinde değişmek ihtimali bulunan ve henüz ilm ü fennin kat'i hudûdu dâhiline girmiş olmayan felsefi nazariyyât ve faraziyyât sahalarında akl ü naklin zâhiri hilâfında görünen cihetlerde te'vil yoluna sapıvermeyip, aklımızın hakkıyla ihâta edemediği mutlak hakikat hudûdunu, Allah ve resûlünün ihbârâtını her halde kendi izâfî fikrimiz içinde halledivermek sevdasına düşülmemeyi, ve binâenaleyh mahsûsu mahsûs, ma'kûlü ma'kûl, haber-i sâdıkla menkûlü menkûl olmak üzere her birinin hak ve kıymetlerine göre intibak noktalarını zayi etmeyerek anlamaya çalışmayı ve ihtilafî noktaları hilâfî küfr ü dalâl olan dini bir akîde haline getirmemeyi tavsiye etmiş demektir ki, ne taassub ne de şeytanet ve şarlatanlık hevalarına kapılmamak için ehl-i sünnet ulemâsının tutmuş oldukları sâlim hak ve marifet yolu da budur. Biz de bu fikir ve itikaddayız.”³⁵

Bu satırlarda Yazır'ın bir orta yol arayışı içinde olduğu görülmektedir. Buna göre geçmişte ayet ve rivayetler felsefi nazariyelere göre tevil edilmiş ve henüz kesinlik kazanmamış varsayımlar Müslümanlar arasında birer inanç gibi yayılmış ve Kur'an ve hadislerin gereksiz yere açık anlamlarına muhalefet edilmiştir. Yazır'a göre benzer hatalara düşmemek için kesinlik kazanmamış, henüz teori ve varsayım halinde olan verilerle Kur'an'ı tevil etmemek gerekmektedir. Öte yandan akıl, duyu ve haber-i sadık çerçevesine giren hususları kendi cihetlerinden değerlendirmeyi ve uyum sağladıkları noktaları anlamaya çalışmayı tavsiye etmesi dikkate değerdir. Bu insaflı yaklaşımı takip edecek bir müfessir ne Kur'an'ı bir bilim kitabı gibi görececek ne de akli ve bilimsel verileri dışlayan bir anlayışa sahip olacaktır. Yine müellifin ihtilafî noktaları bir inanç meselesi haline getirmeme önerisi de oldukça yerindedir.

Bilimsel Tefsiri bir hevesle olur olmaz her yerde kullananlar ve bu sayede Kur'an ve bilim arasındaki mutabakatı gösterdiklerini düşünenler insaf ve adalet ölçülerinin dışına çıkmış olurlar. Bu tür yaklaşımlar hem tefsirin ciddiyetini gölgeleyecek hem de bilimsel tefsir etrafındaki olumsuz kanaatleri güçlendirecektir. Kimi modern söylemlerin akıl ve bilim adına metafizik olguları redde vardığı bilinen bir husustur.³⁶Bu nedenle Elmalılı'nın, tefsirde nassın açık anlamına rağmen yapılan bilimsel izahları kesinlikle doğrulamadığını görmekteyiz. Nitekim kendisi, Ebrehe ordularının helak sebebini çiçek ve kıyamık hastalıkları ile tevil eden Muhammed Abduh'u (v.1323/1905) çok sert bir dille tenkit

³⁵ Yazır, *age*, VII, 5193.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mazharuddin Siddîkî, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, Murat Fırat & Göksel Korkmaz (çev.) İstanbul: Dergâh, 1990.

etmiştir. Müellife göre Abduh, gerek ayetin zahir anlamı ve gerekse tevatür derecesindeki delillere nazaran zayıf ve indi mütalaa ile ihticaca gitmiş ayrıca tarihsel kayıtlara da muhalif kalmıştır. Abduh'un yaptığı şey doğrudan doğruya metne ilavede bulunma, onu tağyir etme ve bir uydurmadır.³⁷ Yazır, bu bağlamda meseleyi şu şekilde hükme bağlamaktadır: "Kur'an'ın Fil olayı hakkındaki bu kat'i ve müspet açıklamalarını tabiat kanunlarına irca edeceğimiz diye uğraşmamalı, ilhada sapmamalı..."³⁸

Yazır, eski ve yeni astronomi biliminin yapısında görülen değişimi kıyaslamakta ve şunları söylemektedir:

"Gerek eski ve gerek yeni astronomi bilginleri tarafından ileri sürülen fikirlerin hepsi, sırf bir felsefi fikirden ibaret olmadığı gibi, hepsi kesinlikle ispat ve tecrübe edilmiş ve edilebilecek matematik, mekanik, felsefe, kimya, mantık ve fen bilimleri kabilinden de değildir. Hatta bu fenlerin prensiplerinde bile herkes tarafından bilinir hale gelmemiş nice münakaşalar, konular, varsayımlar ve açık olmayan tasavvurlar bulunduğu gibi, neticelerinde ve ortaya koyduklarında da, zaruri olmayan şiir halinde düşünceler vardır. Harekâtın sebeplerine ait aklı muhakemelerinde, herkes tarafından bilinen ve ispata ihtiyacı olmayan fikirlerinde, yeryüzünü genel merkez ve semaları katı cisim saymak gibi varsayımlarında ve onların ürünlerinde felsefi idiler. Fen ve felsefenin sınırı birbirinden iyice ayrılmış değildi. Bugünkü astronomi bilginlerinin de o kabilden sırf felsefi konuları, varsayımları ve henüz fen sınırına girmeyen birtakım düşünceleri vardı."³⁹

Görüldüğü üzere Elmalılı, bu satırlarda bilimsel bilginin teori ve varsayımaya dayanan, değişen ve bunun yanında ispata dayanan yönlerine dikkat çekmektedir. Bu durum geçmişin bilimsel mirası için söz konusu olduğu gibi zamanın bilgi birikimi açısından da aynıdır. Şu halde bilimsel tefsir yapacak müfessir, teori ve felsefeden ibaret olan görüşlerle ispatlanmış gerçeklerin arasını ayırt etmeye özen gösterecek ve yorumlarını yaparken ikincisini esas alacaktır. Gerçekten kevnî ayetlerin tefsirinde ispata dayalı sonuçlardan hareket etmek bilimsel tefsiri daha sağlam temeller üzerine oturtacaktır.

Yazır'ın da belirttiği üzere felsefe ile arası fazlaca ayrılmadığı, gözlem ve deneyin bugüne göre daha sınırlı imkânlarla yapıldığı eski zamanlarda bilimsel tefsirde sonradan yanlışlanan teviller yapılmıştır. Ancak bu tür örnekler, bilim-

³⁷ Yazır, *age*, IX, 6140.

³⁸ Yazır, *age*, VI, 6112.

³⁹ Yazır, *age*, VII, 5194.

sel tefsiri tamamen gözden çıkarmayı da gerekli kılmamaktadır. Nitekim kendisi bugünün bilimsel faaliyetlerinde faraziye ve teorilerin de söz konusu olduğunu belirtmekle beraber geçmişe kıyasla güvenilirlik derecesinin daha yüksek olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...Şunu da itiraf etmek gerekir ki, bugün fen ve felsefe, deney ve teknik işler sahasındaki bilgiler ile sırf fikir alanında dolaşan bilgiler ve tenkit sınırları daha iyi ayrılmış, her fennin hususî alanında pratik değere sahip görüşler daha iyi bir birlikle kuvvetlenmiş, özel bilgiler, alet ve vasıtalar çoğalmış, buna mukabil de bütün bu fenlerin bilgilerini düzenleyecek olan felsefe ve iman sahalarında mezhebler ve hareket tarzları artarak umümi fikirlerde çeşitlilik ve perişanlık fazlalaşmıştır.”⁴⁰

Yazır'ın dikkat çektiği diğer bir husus, bilimsel bilginin tecrübe ve ispata dönük keşifleri ile Kur'an arasında oluşan uyum ve ahenktir. Bu yüzden hakikatleri keşfeden bilimsel tespitler, aynı zamanda birçok ayetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Eskiden bilimsel bilgi ağırlıklı olarak felsefe ile memzuç olduğundan bazı ayetler üzerinde yapılan tevillere bugün ihtiyaç kalmamış, ilgili ayetlerin zahiri manaları bilimsel bilgi ile mutabakat arz etmiştir. Bu meyanda şunları söylemektedir:

“Yine itiraf etmek gerekir ki fenlerin tecrübe sahasında keşif ve tatbikatları ilerledikçe bunlar, Kur'an'ın manalarına aykırı düşmemiş, aksine birçok âyetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Eski astronomi bilginleriyle yenilerin teorileri Kur'an bakımından mukayese edildiğinde, eskilere göre te'vile gidilmesi gerekli gibi görünen nice ayetleri, yenilere göre te'vile gidilmeksizin zahiri mânâlarıyla anlamak daha fazla kolaylaşmıştır. Mesela, "Bunlardan her biri belli bir yörüngede yüzmeye devam ederler" (Yâsin, 36/40), "Göğü Allah yükseltti ve mizanı koydu." (Rahmân, 55/7), "Gökleri direksiz olarak yükseltti..." (Ra'd, 13/2) gibi ayetleri eski astronomlar bir tevil kapısı aramadan anlayamadıkları halde, yeni astronomi bilginleri aynen kendi kanunları gibi anlamakta hiç zorluk çekmezler. Aynı şekilde eskiler Allah'ın mülkünü daha dar bir zihniyetle düşündükleri halde yenileri, onun genişliğini kavramaktan aciz olduklarını iftihar ile dile getirmekten geri durmazlar.”⁴¹

Yazır'ın ihtiyat ve tedbiri ögütleyici şu satırları da müfessirin dikkat edeceği kurallar cümlesindedir:

⁴⁰ Yazır, *age*, VII, 5194.

⁴¹ Benzeri yaklaşımlar için bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4032; IV, 2782.

“Şüphe yok ki tecrübenin artması, fikirlerin gelişmesi ve bunun neticesi olarak bilgi sınırının genişlemesiyle beraber hiçbir fen âlimi, yaratılışın bütün hudut ve sınırlarını kavrama iddiasında bulunmadığı gibi, hiç kimse de Kur'an'ın işaret ettiği Allah Teâlâ'nın bilgi ve sırlarıyla ilgili hususları anladığını ileri süremez.”⁴²

Bu satırlar aynı zamanda tefsirin karakterine dair de önemli tespitler içermektedir. Zira Kur'an, lafız manasıyla Allah sözü iken tefsir müfessirin bilgi ve birikimine dayandığından beşeri bir nitelik taşımaktadır. Şu halde hangi eğilimle yapılırsa yapılsın tefsiri, Kur'an'ın kendisi gibi görmemek icap eder. Bu sebeple biz, bilimsel tefsiri muhaliflerinin bilginin değişmesiyle imanlarda sarsılmaya yol açacağı endişesiniyersiz bulmaktayız.⁴³ Bu durumun Yazır'ın da üzerinde durduğu gibi Bilimsel Tefsirin yumuşak karnı olduğunu biz de kabul etmekteyiz. Ancak Kur'anla tefsir ameliyesinin birbirinin aynı olmadığı, tefsirin beşeri mülahaza ve ictihadi bir eylem olduğu da bir gerçektir. Şu halde hangi eğilim ve yöntemle yapılırsa yapılsın tefsir işleminin bazı hatalarla malul olabileceği işin ehline bilinmektedir. Bu durum bilimsel tefsir şöyle dursun içtihat ve istinbatla hüküm veren fukaha nezdinde de iyi bilinen bir gerçektir. Bu yüzden onlar içtihatla hata edenin bir ecir, isabet edenin iki ecir kazandığı dolayısıyla her halükârdaiçtihadın faziletli bir iş olduğunu düşünmektedirler. Yine müfessirlerin, ayetleri tefsir ederken kanaatlerini belirttikleri yerlerde “Allah en iyisini bilir.” notunu düşmeleri tefsirin beşeri unsurların devrede olduğu bir özellik gösterdiğini, bu yüzden mutlak kabul gerektiren bir yapı arz etmediğini ortaya koyar. O halde müfessirin tüm hassasiyetlerine rağmen Bilimsel Tefsirin, veri ve bilgilerin değişmesine paralel olarak gelişim veya değişim göstermesi makul karşılanmalıdır. Tefsire giren bir bilimsel görüşün yanlışlanması ile ilgili ayet yanlışlanmış olmaz. Bu durumda yanlışlanan şey, ayetin kendisi değil, hakkında yapılan yorumdur.⁴⁴

3. Kur'an'ın Bilimsel Araştırmalara Teşvik Etmesi

Elmalılı, bir kısım ayetleri doğrudan bilimsel yolla izah etmeye çalışırken kâinat üzerinde düşünmeye ve tefekküre çağıran bir kısım ayetlerin de Müslümanları bilimsel araştırma ve çalışmalara yönlendirdiğini söylemektedir. Biz burada ayrıntıdan kaçınarak iki ayet-i kerime üzerinden sergilediği bakış açısını vermek istiyoruz.

⁴² Yazır, *age*, VII, 5195

⁴³ Bkz. Zehebi, *age*, II, 529.

⁴⁴ Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Ankara: Kitabiyat, 2001, s.143.

Al-i İmran suresinde “Onlar ki (ülül-elbâb), ayaktaiken, otururken ve yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılması hakkında düşünürler...”⁴⁵ buyrulmaktadır. Yazır’a göre yer ve gök üzerinde düşünmeye çağırın bu ayette yaratma işinin nasıl ve ne şekilde olduğunu tespit etmeye çalışan tabii ilimlere ve astronomik araştırmalara teşvik vardır. Şu halde ayetin muhatabı olan akıl sahipleri kâinat-taki düzenin sırlarını elde etmeye ve keşfetmeye çalışmalıdır. Eşyanın keyfiyetini tasvir, tavsif ve tahlil ile araştırdıktan sonra böyle bir düşünüşün bağlanacağı yer “halk” mefhumu olmalıdır. Bütün kâinat Allah’ın mülkü olduğu için bu kâinat kitabından okunabilen her olay, her nizam gerçekte Allah’ın tabiattaki hükümlerini ve tasarruf şekillerini okumaktır.⁴⁶

Yine bir ayet-i kerimede “Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için ayetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve her bir hayvanın üremesinde inananlar için ayetler vardır.”⁴⁷ buyrulmaktadır. Elmalılı’ya göre delil ve burhana inanmak durumunda olanlar için birçok hüccet ve alametler vardır ki bunlar Allah’ın varlığına delalet ederler. Şu halde imanı olanlar, semavatı ve arzı müşahede tetkik ile onlardaki ayetleri peyderpey keşfetmelidirler. Böylelikle hikmet-i ilahiye ortaya çıkarılarak ona göre güzel hikmetli işler yapmaya çalışmalıdır. Ayrıca hayvanların güzel bir tasnifi ve insanın yaratılışının tetkik edilmesiyle bu gibi ayetlerin içerdikleri hikmetleri çıkarsamaya çalışmak da ehl-i İkanın vazifelerindedir. Maalesef Müslümanların bu ayetlerden gafil kalmaları sükûtlarına neden olmuştur.⁴⁸

4. Hak Dini Kur’an Dili Tefsirinde Bilimsel Tefsir Örnekleri

Bilimsel Tefsiri bazı şartlarla kayıtlayan Yazır, tefsirinde müspet ilimlerin değişik dallarından yararlanarak tevillerde bulunmaktadır. Astronomi, Coğrafya, Jeoloji, Kimya, Fizik, Biyoloji gibi müspet ilimler onun yeri geldiğince başvurduğu alanlardır. Burada Yazır’ın ilgili alanlara dair tüm yorumlarına yer verme imkânımız olmadığından bazı örnekler sunmakla iktifa edeceğiz.

Rahman suresinde geçen “Göğü yükseltti ve mizana koydu.”⁴⁹ ayet-i kerimesinde gök cisimlerinin astronomide kabul görmüş genel çekim kanunu (câzibe-i

⁴⁵ 3 Al-i İmran 191

⁴⁶ Yazır, *age*, II, 1260.

⁴⁷ 45 Câsiye 3-4.

⁴⁸ Yazır, *age*, III, 4308. Müellifin benzeri yaklaşımları için bkz. Yazır, *age*, III, 1885; VII, 5242; V, 3768.

⁴⁹ 55 Rahman 7

umûmiyye) ile denge ve düzende durduğunu söyleyerek bu minvalde açıklamalarda bulunmaktadır. O'na göre sema ile burada kastolunan şey bütün cisimleriyle üzerimizde yükselmesi ve alemi kuşatmasıdır. "Vezin" de daima bir muadile ve denkleştirme nispetini ifade etmektedir. Göüğün mizana koyulmasındaki zahir mana cisimler arasındaki genel çekim ve siklet kanunudur. Bildiğimiz terazi ve kantar, çeki gibi tartı ölçüsü olan bütün mizanların esası da budur.⁵⁰

"O Allah ki, gemilerin emriyle akıp gitmesi için denizi sizin emrinize verdi."⁵¹ Ayetinin tefsirinde "Allah'ın emri" ifadesi üzerinde durmaktadır. Ona göre bu ifade hem geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasındaki ağırlık ve hafiflik nispetine hem de onunla hareketlendirici kuvvet arasındaki şiddet ve mukavemet nispetine delalet etmektedir.⁵²

"Dağları görür, yerinde sanırsın. Halbu ki onlar bulut geçer gibi geçmektedir."⁵³ ayetini izah ederken dağların gerçekte seyyal gazlardan mürekkep olduğunu, zerrelere butlun buharlaşması gibi "kevn ü fesâd" şeklindeki kimyevi dönüşüm ile her an yeniden yaratılmanın cereyan edip durduğunu, bu suretle kütlelerin de yekpare bir hacimde sabit kalmayıp her an değişme ve dağılma üzere bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

"Kasem olsun ki, biz insanı salsalden şekil verilmiş bir çamurdan yarattık."⁵⁵ ayetini tefsirinde "İnsanın ilk ferdi olan Adem'in ilk insan olduğu gibi yaratıldığı "mes-nûn balçık" da onda şekillenmiş bir tohumdur." demektedir. Buna göre Adem, ilk olarak nutfe halini almış bir balçıktan yaratılmıştır.⁵⁶ Yazır'ın, bu izahında insan hayatının bir hücrecikle başladığını söyleyen Biyoloji ilmini dikkate aldığı görülmektedir.

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın, sulb ve terâib arasından çıkan bir sudan yaratıldı."⁵⁷ Ayetinde çocuğun oluşumunda erkeğe ve kadına ait unsurların birlikte etkisinin söz konusu olduğunu ifade ederek spermin yapısı ve döllemenin

⁵⁰ Yazır, *age*, VII, 4665. Astronomi ile diğer izahlar için bkz. Yazır, *age*, VI, 4030; IV, 2673; IV, 2946; VII, 5078.

⁵¹ 45 Câsiye 12.

⁵² Yazır, *age*, VI, 4312.

⁵³ 27 Neml 88.

⁵⁴ Yazır, *age*, V, 3709.

⁵⁵ 15 Hicr 26.

⁵⁶ Yazır, *age*, V, 3058.

⁵⁷ 87 Tark 7.

mahiyeti hakkında uzun izahlarda bulunmaktadır.⁵⁸

Yine “O ki, mer‘âyi çıkardı. Sonra da onu kapkara bir sel atığına çevirdi.”⁵⁹ mealindeki ayeti tefsir ederken taş kömürünün oluşumuna işaret olduğunu söylemekte ve uzun izahlarda bulunmaktadır.⁶⁰

“Biz ona şah damarından daha yakınız” mealindeki ayetin tefsirinde insanın hayati fonksiyonları ile yakından ilgili olan kalp damarlarından ve bu damarlardaki kanın dolaşımından bahsetmektedir.⁶¹

Yine müellifin bazı yerlerde Kur’an ayetlerinin belirttiği bazı kevnî hakikatleri Kur’an’ın muciz bir kelimeler olduğunu delili olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Kur’an bir ümmi peygamberin hatta beşerin bilemediği hususlarda söz söylemiş ve asırlar sonra ilim dünyasının tercüme araştırma ile tespit ettiği bu gerçekliklerin Kur’an’da yer aldığı görülmüştür. Bu durum Kur’an’ın insan sözü olmadığını ortaya koymaktadır.

Gök cisimlerine atfen “Her biri bir felekte yüzüyorlar.” ayeti bağlamında şunları söylemektedir.

“Zerre kadar insafı olanların itiraf etmesi gerekir ki, işte bu sözü, yüce Allah’ın birliğinin ve kudretinin delillerini görünen âlemde gösterirken, aynı zamanda Allah’ı gösteren delillerden birisi de Hz. Muhammed’in nuru olduğunu göstermek için, Hz. Muhammed’in peygamberliğini anlatacak hususi bir delil olmak üzere, yerin gökten ayrılmış olması gibi bilimsel bir gerçeği fizik ve felsefe adamlarına ders verdikten sonra, Batlamyus astronomisini kökünden yıkan bir vecize ile astronomi bilginlerine de yeni bir fenn (ilmi buluş)in başlangıcı olacak bilimsel bir genel kaide veriyor. Gerçi Kopernik, Newton, Lâplâs gibi bu fen (Astronomi) ile meşgul olan kimselerin böyle bir Astronomik kanunu bulmaları aslında çok üstün bilimsel bir başarı ve bir deha olmakla beraber bir mucize sayılmazsa da, bunu, ümmi (okuma, yazması olmayan) bir insanın bütün ilim dünyasına karşı meydan okurcasına haber vermiş olması, onun peygamberliğini ortaya koyan Allah’ın âyetlerinden bir âyet olduğunda şüpheye yer bırakmaz.”⁶²

Yine “Biz gece ile gündüzü iki ayet yaptık da gece ayetini (ayı) silip süpürdük, gündüz aye-

⁵⁸ Yazır, *age*, VII, 5706.

⁵⁹ 87 Ala 4.

⁶⁰ Yazır, *age*, VI, 4506.

⁶¹ Yazır, *age*, VI, 4506.

⁶² Yazır, *age*, V, 3554.

*tini (güneş) ise gösterici yaptık...*⁶³ ayetini tefsir ederken bazı rivayetlere de dayanarak ayın daha önce aynen güneş gibi ısı ve ışık veren bir yapıda olduğu ve daha sonra söndürüldüğü ve şu an yalnızca gece ayeti olan ayın oluştuğunu söylemektedir. Yazır'a göre daha önce bilinmeyen bir hakikati Kur'an haber vermiştir.⁶⁴

Yine bitkilerin çift olarak yaratıldığını beyan eden ayet-i kerimenin⁶⁵ tefsirinde her meyvenin ve her çiçeğin eşli olduğu ancak yakın zamanlarda öğrenilebilmiştir. Dolayısıyla bu ayet-i kerimede başlı başına bir ilmi mucize vardır. Söz konusu hakikatin on dört sır önce verilmiş olması Kur'an'ın hak olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Yazır'ın bazı ayetlerin daha iyi anlaşılması amacıyla teknolojik gelişmelerden örnek verdiğini de görmekteyiz. “*Şüphesiz ki 'Allah fakirdir bizse zengin' diyenlerin sözünü işitmiştir. Bu söylediklerini elbette yazacağız*”⁶⁷ ayetini izah ederken teknoloji ürünlerinden hareket ederek ilahi kaydetmenin imkanına dair kıyasta bulunmaktadır. Buna göre gramofon plakları, telsizler vasıtasıyla sesler tespit edilmektedir. Yine fennen ses titreşimlerinin hemen kaybolmamakta, fezada her tarafa yayılıp kaydedilmektedir.⁶⁸

Yazır'ın, Kur'an'da yer alan hissi mucizelerin izahında da bilimsel izahlara yer verdiğini zikretmekte fayda vardır. O kimi müfrit modernistler gibi asla mucizeleri inkâr yoluna gitmemiş fakat söz konusu hadiselerin, ilmi açıdan izah edilebilir olduğunu göstermiştir. Belkıs'ın tahtının göz açıp kapayıncaya kadar getirilmesini⁶⁹ hızda kazanılan mesafe üzerinden açıklamakta ve bir şimşekte, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu süratin bir kütlede de görülebileceğini söylemektedir.⁷⁰

Hız. Musa'nın asasıyla kavmine su çıkardığını bildiren ayetten hareketle maddi ve manevi sebeplere vurgu yaparak asada her türlü mihaniki kuvvetlerin bulunduğunu düşünmenin mümkün olduğunu beyan eder. O'na göre nimetlerin tecellisi daima maddi ve manevi sebeplerin (dua) bir araya gelmesi ile gerçek-

⁶³ 17 İsrâ 12.

⁶⁴ Yazır, *age*, V, 3170.

⁶⁵ 13 Ra'd 3.

⁶⁶ Yazır, *age*, IV, 2956.

⁶⁷ 3 Al-i İmran 181.

⁶⁸ Yazır, *age*, II, 1239. Benzeri yaklaşımlar için bkz. Yazır, *age*, I, 250; V, 3053.

⁶⁹ 27 Neml 40.

⁷⁰ Yazır, *age*, V, 3681

leşmektedir. Kuru taşları yarıp pınarlar fışkırtmaya kadir olan Allah o suları doğrudan doğruya ihsan edivermemiş de bir manevi sebep ve bir maddi sebep üzerinde ihsan etmiştir.⁷¹

SONUÇ

Tefsir Tarihinde Allah'ın kitabını farklı yönlerden anlamaya çalışan birçok tefsir biçimi olmuştur. Bunlar arasında yer alan önemli yaklaşımlardan biri de Bilimsel Tefsir'dir. Bilimsel Tefsiri ortaya çıkaran etkenlerden biri Kur'an'ın kâinat üzerine yaptığı beyanlardır. Bununla beraber müfessirlerin yaşadığı tarihi ve kültürel şartlar ile sahip oldukları bilgi birikiminin de önemli ölçüde etkilerinin olduğu bir vakıdır. Müellif Elmalılı Hamdi Yazır da Osmanlı Devleti'nin batı karşısındaki gerileme ve mağlubiyetlerinin yol açtığı buhranlı dönemleri yaşamış bir âlimdir. Kurtuluş adına pek çok tezin öne sürüldüğü bu dönemde pozitivist, materyalist görüşleri dillendiren bazı aydınlar, dini ve kutsalı karşılına almışlardır. İlerlemenin yegâne yolunun, dini inançların terkinden geçtiğini, İslam'ın gerilemenin nedeni olduğunu öne sürmelerine mukabil, İslam âlimleri de kendi tezlerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre İslam gerilemenin sebebi olmak bir taraf akıl, bilim gibi değerleri yücelten, toplumları ilerlemeye teşvik eden bir dindir. Yazır, bu konjunktürde kaleme aldığı hacimli tefsirinde mezkûr iddiaları birçok yönden tenkit etmiş ve zaman zaman da müspet ilimlerin verilerinden yararlanmıştı. Şu halde Yazır'ın bilimsel tefsirinin altında yatan nedenlerden biri İslam'ı savunma ve Müslümanları ilme ve araştırmaya teşvik etmegayretidir.

Yazır'a göre Kur'an, şer'i ilimlerin yanında müspet ilimlerin de özet bilgilerini içeren bir kitaptır. Kur'an gâh sarahaten gâh işaretten bazı kevnî hadiselerle değinmiştir.

Kur'an muhataplarının seviyesine göre çeşitli ifade ve üslup takip etmiştir. Kimi müfessirlerin kevnî ayetler üzerinde bilimsel açıklamalara yer vermeleri yanlış değerlendirilmemelidir.

Yazır, bilimsel tefsire mutlak karşı çıkanları tasvip etmez. Fakat kayıtsız şartsız bir bilimsel tefsir yanlısı da değildir. O'na göre bilimsel tefsir yapılırken bazı hassasiyetler gözetilmeli, aşırıya kaçılmamalıdır. Bu yönüyle Yazır, bilimsel tefsirin muhtemel zaafının farkındadır. Bu çerçevede müfessirin bilimsel tefsir yaparken bazı noktalara dikkat etmesi gerektiğini söyler. Buna göre

⁷¹ Yazır, *age*, I, 366.

bilimsel bilgi ile vahyi bilginin medlüllerinin iyi tespit edilmesi gerekir. Kur'an'ın bazı ayet ve beyanları fen sınırlarını aşan genişlikte olabilir. Bu nedenle Kur'an'ın açık anlamı ile bilimsel bilgi arasında bir çelişki varsa Kur'an'a itibar edilmelidir. Yine bilimsel bilginin kesinlik kazanmamış teori ve faraziyeleri ile tefsir yapmamaya özen gösterilmelidir. Bilimsel Tefsir yapma sevdasıyla Kur'an'ın açık beyanlarına muhalefet etmeyi tahrif olarak değerlendirmektedir.

Diğer taraftan Yazır, tecrübe ve sabit verilere istinaden bilim alanında yapılan keşifler Kur'an'la bilim arasındaki uyum ve ahengi ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede eski zamanların felsefe ile memzuç bilim anlayışı içinde anlaşılmayan kimi ayetler bugünkü bilimsel keşiflerle daha iyi anlaşılacaktır. Kur'an'ın bazı kevnî hadiselerle ilişkin beyanlarının, insanların asırlar sonra ulaştığı bilimsel verilerle doğrulanmış olmasını Kur'an'ın i'caz yönü arasında değerlendirir. Ümmî bir peygamberin kendiliğinden haber veremeyeceği bu durum Kur'an'ın Allah sözü olduğunun bir ispatıdır.

Yazır, Kur'an'ın bazı ayetlerinin müslümanı bilimsel araştırmaya teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Kur'an ayetlerini okumanın yanında tabiat-taki tekvini ayetleri de okumak gerekmektedir.

Yine bazı ayetlerin daha iyi anlaşılması amacıyla teknolojik gelişmelerden örnekler vermektedir. Böylece insanların somut olarak bildiği olaylardan hareketle metafizik bazı olaylar ve uhrevî gerçekler idrak sınırları içine çekilmiş olmaktadır.

Kaynakça

- Bayraktar, Mehmet, İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi, Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. eş-Şirâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'r-Reşid, ty.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr yayınevi, 1996.
- Demir, Ahmet İshak, Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı, İstanbul: Ensar, 2004.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: İFAV, 1998.
- , *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul: Birleşik 1996.
- Harputi, Abdullatif, *Astronomi ve Din*, (Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi içinde), İstanbul: Damla Yayınevi, 1996.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Korlaelçi, Murtaza *Pozitivizm'in Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece, 2002.

- Sabunî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Azyariyye, 2009.
- Siddîkî, Mazharuddin, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, Murat Fırat & Göksel Korkmaz (çev.) İstanbul: Dergâh, 1990.
- Şatıbî, Ebu İshak, *Muvafakât*, Mehmet Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Aydemir, Abdullah *Tefsirde İsrailiyat*, İstanbul: Beyan Yayınları, t.y.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh, 1991.
- Yazıcı, İshak, “Edip Yüksel ve Muhammed Esed’in Meallerine Eleştirel Bir İnceleme”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss-319-348.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser, 1979.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Makaleler*, (Hz. Cüneyt Köksal & Murat Kaya), İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995.